

شناسایی نظریه اسلامی پیشرفت با تأکید بر ارکان، ابعاد و مؤلفه‌ها از دیدگاه رهبر معظم انقلاب (با استفاده از تکنیک داده بنیاد)

سعید وکیلی *

تاریخ دریافت: ۱۴۰۰/۰۶/۰۳ تاریخ پذیرش: ۱۴۰۱/۱۰/۰۵

چکیده

طراحی و تدوین الگوی اسلامی-ایرانی پیشرفت، به فرموده رهبر معظم انقلاب «دستور کار قطعی نظام جمهوری اسلامی می‌باشد و تولید الگوی پیشرفت اسلامی-ایرانی، لازمه تحقق تمدن اسلامی است که این الگو، نیازمند به نظریه اسلامی پیشرفت می‌باشد». این پژوهش بنیادی و کاربردی، از روش آمیخته (کیفی و کمی) بهره برده و هدف پژوهش «شناسایی نظریه اسلامی پیشرفت» است. اجزای نظریه موصوف، شامل: مفهوم، اهداف، ارکان، ابعاد و مؤلفه‌های پیشرفت از بیانات و مکتوبات رهبر معظم انقلاب و با بهره‌گیری از ابزار نظریه داده بنیاد (گراندد تئوری) و استفاده از نرم‌افزارهای حدیث ولایت و مکس کیودا استخراج و مورد تجزیه و تحلیل قرار گرفته و سپس، نظریه اسلامی پیشرفت ارائه شده است. در این مقاله، به اهداف پیشرفت اشاره شده و ارکان پیشرفت، شامل: ایمان، علم، عدالت، وحدت و امنیت، و ابعاد ده‌گانه و ۳۴ مؤلفه پیشرفت ارائه شده است.

واژه‌های کلیدی: الگوی اسلامی-ایرانی پیشرفت، نظریه اسلامی پیشرفت، نظریه داده بنیاد

طبقه‌بندی JEL: O21, O29

در طول گذشت ۴۰ سال از وقوع انقلاب اسلامی ایران، حرکت‌های عظیم فکری، علمی و عملی، در عرصه‌های مختلف، پدید آمد که در راستای گفتمان انقلاب اسلامی شکل گرفته است. در دو دهه اخیر، طرح موضوع تحوّل در علوم انسانی و الگوی اسلامی-ایرانی پیشرفت، به عنوان دو موضوع اساسی در ادامه نظام‌سازی اسلامی، برای رهنمون شدن به وحدت امت اسلامی و ایجاد تمدن نوین اسلامی، از مصادیق بارز این حرکت در جمهوری اسلامی ایران است. تحول در علوم انسانی و الگوی اسلامی-ایرانی پیشرفت، از مطالبات رهبر معظم انقلاب بوده و در همه حوزه‌های علوم انسانی و عرصه‌های فکر، علم و زندگی، نیازمند دمیدن روح معنویت از آموزه‌های دینی و بومی نمودن آنان براساس فرهنگ و اندیشه اسلامی است. برای مهیا شدن در این مسیر، نیاز به پیشرفت کشور در همه عرصه‌های ذکرشده وجود دارد؛ لذا، از سوی رهبری، «دستور کار قطعی نظام جمهوری اسلامی، دنبال کردن الگوی پیشرفت اسلامی-ایرانی»^۱ اعلام شده است که تولید این الگوی پیشرفت اسلامی-ایرانی، «لازمه تحقق تمدن اسلامی»^۲ خواهد بود که یکی از لوازم اساسی برای این امر، شناسایی نظریه اسلامی پیشرفت است.

اهمیت و ضرورت پژوهش

جمهوری اسلامی ایران، برای ایجاد تمدن نوین اسلامی، نیاز به الگوی اسلامی-ایرانی پیشرفت دارد و برای این الگو، نیاز به تدوین نظریه اسلامی پیشرفت است. این نظریه، برای نظام‌سازی در جمهوری اسلامی ایران و ایجاد زیرنظامات و همچنین، جهت تولید علوم انسانی اسلامی و حرکت به سوی تمدن نوین اسلامی و امت اسلامی (بعد از نظام‌سازی، دولت‌سازی و کشورسازی)، دارای اولویت و اهمیت زیادی است. از سوی دیگر، فقدان نظریه اسلامی پیشرفت در کشوری که رویکردی جدید و اسلامی برای پیشرفت خود بعد از سرنگونی رژیم ستم‌شاهی پهلوی داشته، آن را به

۱. بیانات رهبر معظم انقلاب در دیدار استادان دانشگاه‌ها، در تاریخ ۱۳۹۲/۰۵/۱۵، قابل دسترس در:

www.khamenei.ir

۲. بیانات رهبر معظم انقلاب، در دیدار اعضای شورای عالی مرکز الگوی اسلامی-ایرانی پیشرفت، در

تاریخ ۱۳۹۵/۰۲/۰۶، قابل دسترس در: www.khamenei.ir

سَمَت و سوی نظریه‌های غربی، با مبانی غیراسلامی ماتریالیستی^۱ و امانیستی^۲، که نظام سرمایه‌داری حاصل آن است، سُوق خواهد داد. خلأ وجود نظریه‌ای اسلامی برای پیشرفت، نوعی از پیشرفت را برای کشور رقم می‌زند که ماهیت توسعه غربی و ظاهری اسلامی خواهد داشت. هدف این پژوهش «شناسایی نظریه اسلامی پیشرفت براساس منویات رهبر معظم انقلاب» است و سؤال اساسی آن، این است که: مفاهیم، اهداف، ارکان و ابعاد پیشرفت اسلامی، براساس منویات رهبر معظم انقلاب کدام‌اند؟

۱. بیان مسئله

بیش از یک دهه است که از طرح موضوع الگوی اسلامی-ایرانی پیشرفت و ایجاد مرکز و شورای عالی الگوی اسلامی-ایرانی پیشرفت می‌گذرد و نظام جمهوری اسلامی ایران قصد نموده که الگوی اسلامی ایرانی پیشرفت را طراحی و تدوین نماید و به فرموده رهبر معظم انقلاب، این الگو، زمینه‌ساز ایجاد تمدن نوین اسلامی خواهد بود. در الگوی اسلامی-ایرانی پیشرفت و همچنین تحول در علوم انسانی، به‌عنوان دو موضوع بنیادین علمی، ارزشی و اجرایی نظام، نظریه اسلامی پیشرفت از اصلی‌ترین دغدغه‌های مطرح بوده که در نقشه راه تدوین الگوی موصوف، به آن اشاره شده است. به‌بیانی دیگر، الگوی اسلامی-ایرانی پیشرفت، بدون برخورداری از نظریه پیشرفتی که مبتنی بر آموزه‌های اسلامی باشد، آبر و ناقص خواهد بود. برای پاسخ‌گویی به این نیاز، کشف نظریه اسلامی پیشرفت، مسئله اساسی این پژوهش است.

۲. مبانی نظری

در ابتدا، برحسب ضرورت، مختصری به مقوله «توسعه» و تفاوت آن با مفهوم «پیشرفت» پرداخته می‌شود.

در فرهنگ فارسی دکتر محمد معین، «توسعه» با گشاد کردن، فراخ کردن، گشادی و فراخی (معین، ۱۳۴۲: ۱۱۶۵) معادل و هم‌معنی دانسته شده است. همچنین، این واژه در فرهنگ توصیفی واژگان برنامه‌ریزی و توسعه، به معنای فرآیند

1. Materialist
2. Humanist

بهبود بخشیدن به کیفیت زندگی تمام مردم بیان شده است. سه جنبه مهم توسعه عبارتند از:

۱. ارتقای سطح زندگی مردم از طریق فرآیندهای مناسب رشد اقتصادی؛
۲. ایجاد شرایطی که موجب عزت نفس مردم شود، از طریق استقرار نظام‌ها و نهادهای اجتماعی، سیاسی و اقتصادی که مشوق شأن و احترام انسان باشد؛
۳. افزایش آزادی‌های مردم در انتخاب، از طریق وسعت بخشیدن به حدود متغیرهای انتخاب آنها. به‌عنوان مثال، افزایش در تنوع کالاها و خدمات مصرفی (مدرسی، ۱۳۸۵: ۱۰۶).

در فرهنگ وبستر، توسعه از لحاظ لغوی، «عمل یا فرایند رشد کردن یا باعث رشد یا بزرگتر یا پیشرفته‌تر شدن چیزی» تعریف می‌شود. این واژه، نخستین بار، در زبان‌های فرانسه و انگلیسی به معنای رسیدن به اهدافی مشخص براساس طرح و برنامه، به کار رفت و سپس، به فرآیند تکاملی خلقت و به‌طور خاص در زیست‌شناسی، به فرآیند تبدیل دانه و تخم گیاه به گل اطلاق شد (haas, 1992: 15). از آن پس، این واژه تحت تأثیر نظریه تنازع بقای داروین، به معنای فرآیندی به کار رفت که از طریق آن، استعدادهای نهفته و توانایی‌های بالقوه یک شیء یا موجود زنده شکوفا می‌شود تا به شکل کامل و بلوغ نهایی خود برسد و بدین ترتیب، با واژه رشد مترادف گردید (esteva, 1992: 8-9). از ربع پایانی سده هجدهم میلادی، بر اثر دگرگونی‌های ناشی از انقلاب صنعتی، این واژه در علوم اجتماعی، بیانگر رشد تکامل جوامع شد. از میانه سده نوزدهم میلادی، دگرگونی‌های ناشی از انقلاب صنعتی، تأثیرات عمیقی بر حوزه نظریه‌پردازی علوم اجتماعی و به‌ویژه مفهوم توسعه گذاشت. تبدیل جوامع سنتی مبتنی بر اقتصاد کشاورزی به جوامع جدید صنعتی و بهبود نسبی رفاه عمومی جامعه، خوش‌بینی اندیشمندان علوم اجتماعی را به نظریه‌پردازی در باب مفاهیمی همچون ترقی، تکامل، تجدد و توسعه بیشتر کرد (همان: ۱۴۴ - ۱۲۸).

تا اوایل سده بیستم میلادی، واژه توسعه تنها به تحولات جوامع غربی اشاره داشت و متفکران علوم اجتماعی نیز، صرفاً مطالعه این جوامع را در نظر داشتند. درواقع، تا این زمان تجربه تاریخی اروپا در تحول از جامعه سنتی به مدرن، نه جریان عام و جهانی، بلکه فرآیندی درونی تلقی می‌شد؛ اما با ظهور نوگرایی در کشورهای

جهان سوم، نظریه‌پردازی در باب مفهوم توسعه متحول شد. از این پس، توسعه به مفهومی بدل شد که با مرجعیت غرب و تحولات تکاملی آن، در عرصه‌های گوناگون اقتصادی و اجتماعی و فرهنگی، در پی تبیین وضع کشورهای جهان سوم بود (دانشنامه جهان اسلام، ۱۳۸۳: ۴۸۶). آمارتیا سن^۱ توسعه را فراگردی معرفی نموده که قابلیت‌ها^۲ و استحقاق‌های^۳ مردم را برای زندگی، به روشی که ارزشمند است، بسط می‌دهد و اقتصادانان توسعه، به جای تمرکز بر محصول ملی یا درآمد کل، باید بر استحقاق‌های مردم و قابلیت‌هایی که این استعدادها را ایجاد می‌کند، متمرکز شوند (میر، ۱۳۷۸: ۴۰)

از دیدگاه مطالعات توسعه‌ای، جوامع را به شرح زیر دسته‌بندی نموده‌اند:

- جامعه توسعه یافته؛
- جامعه توسعه نیافته؛
- جامعه گذار در حال توسعه؛
- جامعه در حال اضمحلال (خیل‌تاش، ۱۳۸۴: ۴۳-۳۷)؛

یکی از سؤالات رایج در برنامه‌های توسعه و نسبت آن با الگوی اسلامی-ایرانی پیشرفت، موضوع تفاوت بین واژه پیشرفت با توسعه است. (وکیلی، ۱۳۹۶: ۹۵) در صحبت‌های محاوره‌ای و بعضاً علمی، بین پیشرفت و توسعه تفاوتی قائل نمی‌شوند؛ لیکن آقای افروغ، در خصوص واژه‌های پیشرفت و توسعه و تفاوت آنها، چنین بیان می‌نماید که «پیشرفت ترجمه واژه "Progress" و توسعه، ترجمه واژه "Development" است. این قول جاافتاده‌ای است که "پیشرفت"، توسعه نیست. پیشرفت، جهات فرهنگی، معنوی، اخلاقی و ابعادی متناظر و متناسب با فرهنگ یک جامعه دارد که الزاماً، ممکن است در تعریفی خاص از توسعه قرار نگیرد.» (افروغ، ۱۳۸۹).

شاید، در ظاهر، دو واژه «توسعه» و «پیشرفت» دارای یک معنا باشند، اما در واقع، هر کدام، بار معنایی‌ای را یدک می‌کشد که تفاوت فلسفه اقتصادی غرب و فلسفه اقتصادی مطلوب اسلامی-ایرانی را مشخص می‌کند. الگوی توسعه غربی بر

1. Amartya Kumar Sen
2. Capabilities
3. Entitlements

اصالت ثروت و رفاه به هر قیمت، استوار است که عدالت و اخلاق، تنها ابزاری برای کسب سود بیشتر و رسیدن به رفاه بیشتر است. اما الگوی پیشرفت، باید مبتنی بر عدالت باشد و مانند الگوی غرب، هدف فقط افزایش تولید ناخالص داخلی نباشد؛ بلکه توزیع عادلانه درآمد و در یک کلام، اقتصاد اخلاقی عدالت‌محور هدف اصلی آن گردد (چهاردولی، ۱۳۹۲: ۶).

رهبر معظم انقلاب، در خصوص تفاوت «پیشرفت» با «توسعه» فرموده‌اند: «کلمه «پیشرفت» را ما با دقت انتخاب کردیم؛ تعمداً، نخواستیم کلمه «توسعه» را به کار ببریم. علت این است که کلمه توسعه، یک بار ارزشی و معنایی دارد؛ التزاماتی با خودش همراه دارد که احیاناً، ما با آن التزامات، همراه و موافق نیستیم.»^۱

کلمات «توسعه» و «پیشرفت» را در دو لایه می‌توان تحلیل کرد؛ یکبار، با توجه به مجموعه‌مبانی معرفتی و نمونها و نمادهای هردو در عرصه حیات انسان غربی و انسان اسلامی، این دو واژه را می‌توان بررسی نمود و هم جنبه‌های معرفتی و مبنایی و نیز جنبه‌های عینی و تحقیقی را در نظر گرفت؛ یکبار هم می‌توان همین دو کلمه را تحلیل عرضی کرد. ابتدا از تحلیل دوم آغاز می‌کنیم. واژه «توسعه» ایهام دارد و منظور از آن توسعه کمی است، نه کیفی. این واژه از وسعت و گسترش حکایت می‌کند، اما کلمه «پیشرفت» به معنای به آینده چشم داشتن و روبه‌پیش بودن است و لزوماً، وقتی می‌گوییم «پیشرفت»، حتماً، از یک پس‌وپیش‌هایی آغاز می‌شود و نگاهی به پیش و نگاهی به جلو در آن لحاظ شده و جهت حرکت آن به پیش است. اما در واژه «توسعه» جهت مشخص نشده است و معلوم نیست توسعه به چه سمت و جهتی است. واژه «رشد» هم همین‌گونه است. در پیشرفت اسلامی، یک سلسله مبانی انسان‌شناختی، جهان‌شناختی و هستی‌شناختی در نظر گرفته شده که توسعه فاقد آنهاست. از سوی دیگر، اهدافی در پیشرفت منظور است که با اهداف توسعه تفاوت دارد؛ زیرا در توسعه، دست یافتن به بیشترین رفاه و لذت، هدف نهایی تلقی شده، اما در پیشرفت، با وجود توجه به اهداف مادی، اهداف معنوی جایگاه ویژه‌ای دارد؛ چراکه پیشرفت را از دین و به‌ویژه اسلام اخذ می‌کنیم. هرچند اسلام سازنده این دنیای انسان نیز هست، اما دنیاگرا نیست؛ یعنی دنیا‌غایت و هدف نهایی آن به

۱. بیانات رهبر معظم انقلاب، در نخستین نشست اندیشه‌های راهبردی، در تاریخ ۱۳۸۹/۰۹/۱۰،

شمار نمی‌آید، بلکه آخرت‌گراست؛ یعنی الگوی پیشرفت اسلامی، الگوی دنیاگرا-آخرت‌گرا تلقی می‌شود. بدین ترتیب اخلاق، معنویت، خداخواهی، عدالت‌خواهی، ایثار، در اندیشه دیگران بودن و... در متن الگوی پیشرفت اسلامی ایرانی یا مدل توسعه‌ای از نوع پیشرفت نهفته است. (رشاد، ۱۳۸۹: ۲۹)

در ادامه این بخش به تعاریف و مفاهیم واژه‌های پُرکاربرد، از دیدگاه‌های مختلف، پرداخته می‌شود و سپس، چارچوب نظری پژوهش، به همراه الگوی مفهومی، ارائه می‌گردد.

تعاریف و مفاهیم

نظریه اسلامی پیشرفت: در پیش‌نویس سند مبانی الگو، پیشرفت اسلامی را این‌گونه تعریف نموده است که: «پیشرفت اسلامی حرکتی آگاهانه، برنامه‌ریزی شده و هدفمند، جمعی، تدریجی، مستمر و متداوم، مبتنی بر مبانی و آموزه‌های اسلامی، همراه با خرد و دانش‌های عصری، متوازن و جامع ابعاد مادی و معنوی، تکاملی و در جهت شکوفاسازی هرچه بیشتر همه استعدادها و تأمین حاجات انسان، رسیدن به حیات طیبه، یعنی تقرب الی الله، و نیک‌بختی در دنیا و آخرت» (مرکز الگوی اسلامی-ایرانی پیشرفت، ۱۳۹۴: ۱) است. در تعریفی دیگر، آمده که نظریه اسلامی پیشرفت، نظریه‌ای برآمده از فروض بنیادی اسلامی است که در قالب مجموعه‌ای از مفاهیم و گزاره‌های مرتبط برآمده از خصوصیات فرد و جامعه انسانی، ماهیت و واقعیت پیشرفت را به نحو قیاسی تبیین و پیش‌بینی می‌کند و برای مدیریت آن، تجویز و توصیه خواهد داشت. این نظریه (نظریه اسلامی پیشرفت) با اضافه شدن فروض کاربردی به نظریه‌های کاربردی موجود و همچنین با لحاظ واقعیات عینی به نظریه‌های کاربردی - مثلاً واقعیات جامعه ایرانی - به الگوی اسلامی ایرانی پیشرفت تبدیل خواهد شد. (رفیعی آتانی و همکاران، ۱۳۹۴: ۲۹۹) پژوهشگاه فرهنگ و اندیشه اسلامی نیز، نظریه اسلامی پیشرفت را این‌گونه تعریف نموده که: نظریه اسلامی پیشرفت مجموعه نظام‌مندی از مفاهیم، اصول موضوعه، قوانین و راهبردها اطلاق می‌شود که در ساختاری منطقی و مبتنی بر مبانی بینشی و ارزشی اسلام، مقوله پیشرفت را تبیین می‌کند (پژوهشگاه فرهنگ و اندیشه اسلامی، ۱۳۹۱). در این مقاله، نظریه اسلامی پیشرفت، گزاره‌ای نظامند از مفاهیم، غایات (اهداف)، ارکان و ابعاد پیشرفت اسلامی است که براساس مبانی اسلامی بوده و برای پیشرفت و

شکوفایی همه استعداد‌های انسان، برای رهنمون شدن جامعه اسلامی به سمت تمدن نوین اسلامی ارائه می‌شود.

الگوی اسلامی-ایرانی پیشرفت: واژه «الگو» در لغت‌نامه دهخدا با معادل‌های سرمشق، مقتدی، اسوه، قدوه، مثال و نمونه (دهخدا، ۱۳۷۲: ۲۷۷۹) معرفی شده است. در فرهنگ واژگان نظام فنی و اجرایی، الگو را شکل یا نمونه ساخته شده‌ای تعریف می‌کند که به‌عنوان راهنما، برای ساختن اشیای مختلف، در نظر گرفته می‌شود و مورد استفاده قرار می‌گیرد (فرهنگ واژگان نظام فنی و اجرایی کشور، ۱۳۸۳: ۳۱۳). معادل انگلیسی الگو را هم "Model" و هم "Pattern" عنوان نموده‌اند، ولی به دلیل ماهیتی و جنسی که از الگو در ادامه می‌آید، به نظر می‌رسد معادل مُدل (Model) برای آن، مناسب و قریب‌تر است (وکیلی، ۱۳۹۶: ۹۲-۹۳).

از سوی دیگر، واژه «پیشرفت» در فرهنگ فارسی دکتر محمد معین، به معنای پیش رفتن، جلوتر رفتن، ترقی و ارتقا (معین، ۱۳۴۲: ۹۲۵) بیان شده است. پیشرفت را با «Progress» معادل می‌دانند که در فرهنگ لغت ویستر، به معنای به جلو حرکت کردن و نیز، به معنی توسعه به مرحله بالاتر، بهتر یا پیشرفته‌تر، حرکت رو به جلو و بهبود تدریجی آمده است (webster, 2004: 993).

سند الگوی پایه پیشرفت، مصوب شورای عالی الگوی اسلامی-ایرانی پیشرفت مورخ ۱۴۰۰/۰۲/۰۱، واژه پیشرفت را چنین تعریف نموده است که: «پیشرفت عبارت است از تکامل و تعالی پیوسته و پویای شئون و ساحات گوناگون حیات بشر، براساس آموزه‌ها و ارزش‌های اسلامی، در مسیر ظهور استعداد‌های فطری انسان‌ها» (سند الگوی اسلامی-ایرانی پیشرفت، ۱۴۰۰: ۲). درنهایت، مرکز الگوی اسلامی-ایرانی پیشرفت عبارت «الگوی اسلامی-ایرانی پیشرفت» را چنین تعریف نموده است که: «این الگو یک نقشه جامع است که هدف و سمت حرکت، شیوه حرکت و نحوه رفتار جامعه را برای تحقق یافتن تحول تکاملی جامعه بیان می‌کند» (مرکز الگوی اسلامی-ایرانی پیشرفت، ۱۳۹۱/۰۹/۲۵: ۱۰). هرچند تعاریف متعدد و متکثر دیگری در این موضوع وجود دارد، ولی این تعریف، به دلیل جامعیت و کارگسترده و عمیق پژوهشگران، استادان و صاحب‌نظران اندیشکده‌های مرکز الگوی اسلامی-ایرانی پیشرفت در مفهوم‌شناسی الگو، به‌عنوان تعریف منتخب، در این پژوهش انتخاب می‌گردد.

چارچوب نظری

پس از طرح موضوع الگوی اسلامی-ایرانی پیشرفت توسط رهبر معظم انقلاب، یکی از موضوعاتی که در جامعه نخبگان و استادان حوزه و دانشگاه، به خصوص در شورای عالی و مرکز الگوی اسلامی-ایرانی پیشرفت مطرح گردید، نظریه اسلامی پیشرفت بود. در این بخش سعی شده است تا به چارچوب نظری در باب این موضوع و همچنین غایات (اهداف غایی) پیشرفت با اتکای بیشتر به منویات رهبری پرداخته شود.

الف) نظریه اسلامی پیشرفت: برای نام‌گذاری مجموعه‌ای از نظریه‌ها به نام یک علم خاص نظیر فیزیک، اقتصاد، شیمی، روان‌شناسی و... سه ملاک و معیار قابل‌تصور است: «روش»، «غایت» و «موضوع» (رفیعی‌آتانی، ۱۳۹۴: ۲۹۵) علاوه بر این سه ملاک، اینکه نظریه بر پایه چه مبادی و مبانی و شامل چه مسائل و دارای چه مفهومی است، بر شفافیت‌بخشی و عینی‌تر شدن آن موضوع، و نظریه مرتبط با آن، کمک شایانی می‌کند. لذا، برای شناسایی نظریه اسلامی پیشرفت، به غایات (اهداف غایی)، مفاهیم، ارکان، ابعاد و مؤلفه‌های پیشرفت توجه می‌گردد که در الگوی مفهومی این پژوهش، مورد استفاده قرار گرفته است.

درخصوص نظریه اسلامی پیشرفت، آیت‌الله علی‌اکبر رشاد در ارائه علمی خود در نشست اندیشه‌ورزی مرکز الگوی اسلامی-ایرانی پیشرفت، در سال ۱۳۹۳، با عنوان «نظریه پیشرفت اسلامی»، بیان نمودند که نظریه اسلامی پیشرفت، مبتنی بر مبانی دین‌شناختی همچون جامعیت، کارآمدی، روزآمدی، انعطاف‌پذیری و فهم‌پذیری دین است. منبع نظریه اسلامی، مشیت تکوینی و تشریحی الهی است و در نظریه اسلامی پیشرفت، باید به مبنای انسان‌شناختی-جامعه‌شناختی، فطرت‌نمونی انسان یا فرگشت‌یابندگی شئون حیات اجتماعی پرداخته شود (رشاد، نشست علمی مرکز الگوی اسلامی-ایرانی پیشرفت، ۱۳۹۳). دیدگاهی نیز وجود دارد که معتقد است گاهی، ما فکر می‌کنیم اسلامی بودن به معنای این است که مستقیماً از یک نظریه اسلامی استفاده شود؛ درحالی‌که خود دین اسلام هم، یک دین پویاست و تفکر را الگو کرده است. اسلام دستور نداده است که حتماً این‌گونه فکر کنید؛ بلکه به اصل فکر کردن فرمان داده است. نمی‌گوید راجع به چه چیز تعقل کنید؛ بلکه می‌گوید تفکر کنید. پس اگر تفکر را وارد سیستم کردیم، آیا یک الگوی دینی ایجاد

نکرده‌ایم؟ خداوند یک کتاب تکوین دارد که با عقل باید خواند و کتاب تشریح از طریق وحی نازل شده است. اولین باب *اصول کافی* کتاب «عقل و جهل» است و آموزه‌های قرآنی نیز، مکرراً دستور به تعقل داده‌اند (ناسخیان و همکاران، ۱۳۹۲: ۱۲۷).

ب) غایات (اهداف غایی) پیشرفت: انسان، براساس فطرت الهی خویش، همواره در آرزوی تکامل، پیشرفت، ترقی و بهبود اوضاع خود است. این خصیصه مشمول گذر زمان نشده، در همه عصرها و نسل‌ها، دست‌یابی به وضع مطلوب و پیشرفت و توسعه مدنظر بوده است؛ اگر چه میزان و کیفیت پیشرفت، چشم‌انداز، راهکارها و اولویت‌های هر یک متفاوت بوده است. انقلاب اسلامی تحولی بنیادین برای تغییر و دگرگونی اوضاع، در مسیر رساندن انسان به رشد و تکامل مطلوب خویش و هدایت جامعه، در مسیر پیشرفت همه‌جانبه و شکوفایی استعدادها و بهره‌گیری از ظرفیت‌ها و توانمندی‌های بالقوه و بالفعل جامعه محسوب می‌شود (رحمانیان، ۱۳۹۵). هدف از پیشرفت این است که ایران اسلامی به حرکت خود به‌سوی ترقی شتاب بخشد و به پیشرفت مطلوب و مقبول اسلام دست یابد و کشور را به تمدن بزرگ اسلامی نزدیک سازد و چهره‌ای مقتدر، کارآمد و توأم با عدالت و اخلاق و معنویت از آن به نمایش بگذارد و آن را الگوی ملت‌های دنیا گرداند. امام خمینی چشم‌انداز پیشرفت مطلوب را برای کشور ترسیم کرده و می‌فرماید: «بزرگ‌ترین آرزوی من این است که مردم ایران، در راه پیشرفت و ترقی و سعادت انسانی، سرمشق برای همه ملت‌ها باشند. ما می‌خواهیم یک جمعیتی نورانی پیدا بکنیم؛ یک قشرهای نورانی که وقتی وارد می‌شویم در یک دانشگاهی، عملش نورانی، علمش نورانی، اخلاقش نورانی، همه چیزش نورانی باشد، الهی باشد. اعتلا به این است که ما مسلکمان را و مکتبمان را به پیش ببریم؛ ما رو به اعتلا هستیم و بشر را رو به اعتلا می‌خواهیم ببریم. مهم این است که اسلام به همه ابعاد تحقق پیدا بکند؛ به‌طوری‌که هر کس وارد این مملکت می‌شود، از سر حد که وارد شد، آثار اسلام را ببیند، تا مرکز که آمد آثار اسلام، دانشگاه رفت اسلامی، وزارتخانه‌ها رفت اسلامی، ادارات دولتی رفت اسلامی، بازار آمد اسلامی، در کشاورزها و پیش کارگرها رفت اسلامی، آن‌که مقصد ما هست، این معنا هست» (صیغه امام خمینی^(ره)، ج ۸: ۲۱۸).

«حیات طیبه» سعادت دنیا و آخرت و رشد ابعاد «مادی» و «معنوی» انسان را

در برمی‌گیرد. ابعاد مادی انسان عبارت است از: رشد در عرصه علمی، سیاسی، اجتماعی، اقتصادی، کشاورزی، نظامی، هسته‌ای و غیره که نیازهای دنیایی ما می‌باشند و ابعاد معنوی انسان عبارت است از: رشد در راستای قرب الهی، رضای الهی و تقوای الهی، لذت معنوی و در یک جمله دستیابی به «نفس مطمئنه». اجزای عقلانیت عبارت است از: مبانی «هستی‌شناختی»، «معرفت‌شناختی»، «انسان‌شناختی»، «ارزش‌شناختی» و «روش‌شناختی». عقلانیت اسلامی در این پنج عرصه اظهارنظر کرده است و از آنجا که هر الگوی پیشرفتی، حتماً مبتنی بر عقلانیتی است، وقتی سخن از پیشرفت کوثری به میان می‌آید، باید مبنای آن حتماً بر عقلانیت اسلامی مبتنی باشد (ناسخیان و همکاران، ۱۳۹۲: ۵۰ و ۵۱). «آنچه که موجب می‌شود ما الگوی غربی را برای پیشرفت جامعه خودمان ناکافی بدانیم، در درجه اول این است که نگاه جامعه غربی و فلسفه‌های غربی به انسان البته فلسفه‌های غربی مختلف‌اند، اما برآیند همه آنها این است. با نگاه اسلام به انسان، به کلی متفاوت است؛ یک تفاوت بنیانی و ریشه‌ای دارد. لذا پیشرفت، که برای انسان و به‌وسیله انسان است، در منطق فلسفه غرب معنای دیگری پیدا می‌کند، تا در منطق اسلام؛ پیشرفت از نظر غرب پیشرفت مادی است. پیشرفت وقتی مادی شد، معنایش این است که اخلاق و معنویت را می‌شود در راه چنین پیشرفتی قربانی کرد. یک ملت به پیشرفت دست پیدا کند، ولی اخلاق و معنویت در او وجود نداشته باشد، اما از نظر اسلام، پیشرفت این نیست. البته پیشرفت مادی مطلوب است، اما به‌عنوان وسیله. هدف، رشد و تعالی انسان است.»^۱

مقام معظم رهبری رسیدن به پیشرفتی همه‌جانبه را از اهداف انقلاب اسلامی می‌داند و دستیابی به آن را مطلوب ثابت و ایدئال اسلام شمرده، می‌فرماید: «هدف انقلاب عبارت بود از ساختن یک ایرانی با این خصوصیات که عرض می‌کنم: مستقل، آزاد، برخوردار از ثروت و امنیت، متدین و بهره‌مند از معنویت و اخلاق، پیشرو در مسابقه جامعه عظیم بشری، در علم و بقیه دستاوردها، برخوردار از آزادی با همه معانی آزادی، هم آزادی اجتماعی مورد نظر است، به معنای رها بودن و آسوده بودن

۱. بیانات رهبر معظم انقلاب در دیدار با دانشجویان دانشگاه فردوسی مشهد، در تاریخ ۱۳۸۶/۲/۲۵.

و آزاد بودن کشور از دست‌اندازی بیگانگان و استیلای آنها و هم آزادی معنوی که آن رستگاری انسان و تعالی اخلاقی انسان و عروج معنوی انسان است که هدف اعلیٰ، این است. ایران با این خصوصیات مطلوب، همه این چیزهایی که گفتیم؛ همه آن چیزی که مربوط به مسائل دنیای جامعه است؛ مثل عدالت، امنیت، رفاه، برخورداری از آزادی و استقلال؛ هم آنچه که مربوط به مسائل آخری است؛ مثل رستگاری، تقوا، پرهیزگاری، رشد اخلاقی، تکامل معنوی انسان، در کلمه اسلامی مندرج است.» رهبر معظم انقلاب در توضیح بیشتر این هدف می‌فرمایند: «این چیزی بود که در انقلاب بود. می‌خواستیم ایرانی بسازیم با این خصوصیات. این مطلب یک اضافه‌ای دارد و آن این است که مسئله فقط ایران هم نبود؛ ایران به عنوان یک الگو برای جوامع اسلامی در درجه اول و همه جوامع بشری در درجه بعد، مورد نظر بود. ما می‌خواستیم این جامعه را با این خصوصیات بسازیم و آن را بگذاریم جلوی چشم آحاد بشر و امت اسلامی؛ بگویید این است که هم مطلوب اسلام است و هم میسر مردم این روزگار است. انقلاب می‌خواست به همه کسانی که در هر نقطه‌ای از دنیای اسلام هستند، نشان بدهد که این الگو تحقق‌یافتنی و شدنی است. این هم نمونه‌اش. این آن چیزی بود که به‌عنوان هدف انقلاب وجود داشت. این هدف از اول بود، امروز هم همین هدف است، در آینده هم همین هدف خواهد بود؛ این هدف ثابت است.»^۱ هدف اصلی و نهایی جامعه، دستیابی به سعادت و تعالی معنوی است. مقصد اسلام از علوم مادی، رساندن عالم طبیعت به مرتبه توحید است.^۲ رهبر معظم انقلاب اساس پیشرفت مطلوب انقلاب اسلامی را بر چهار ستون اصلی رفاه مادی، عدالت اجتماعی، روحیه و آرمان انقلابی و برخورداری از ارزش‌های اخلاقی اسلام، استوار دانسته، می‌فرمایند: «بر این چهار ستون اصلی است که جامعه روبه‌رشد اسلامی شکل می‌گیرد و قوام و استحکام می‌یابد و استعدادها شکوفا و سرچشمه‌های نیکی و بهروزی جوشان می‌شود و جامعه اسلامی الگوی جذابی برای همه ملت‌ها می‌گردد.»^۳

-
۱. بیانات رهبر معظم انقلاب در دیدار استادان و دانشجویان دانشگاه‌های شیراز، در تاریخ ۱۳۸۷/۰۲/۱۴، قابل‌دسترسی در: www.khamenei.ir
  ۲. حضرت امام خمینی(ره) در جمع استادان دانشگاه، در تاریخ ۱۳۵۸/۰۴/۱۳.
  ۳. پیام رهبر معظم انقلاب به ملت ایران در چهلمین روز ارتحال امام خمینی(ره)، در تاریخ ۱۳۶۸/۰۴/۲۳، قابل‌دسترسی در: www.khamenei.ir

۳. مروری بر ادبیات تحقیق

در این پژوهش، با تمرکز بر موضوع نظریه اسلامی پیشرفت و الگوی اسلامی-ایرانی پیشرفت، تلاش شده است تا پژوهش‌های انجام شده با توجه به هدف پژوهش، مورد پیشینه‌شناسی و مرور ادبیات قرار گیرد.

در سال ۱۳۹۱ پروژه‌ای پژوهشی با عنوان «چیستی و مفهوم الگوی اسلامی-ایرانی پیشرفت و نقشه راه و فرآیند طراحی، تدوین، تصویب و پایش الگو» و با هدف ارائه مفهوم‌شناسی الگوی اسلامی-ایرانی پیشرفت، تدوین نقشه راه الگو، نظام ارزیابی و پایش الگو انجام گردید که با استفاده از نظر خبرگان و صاحب‌نظران و جمع‌بندی آن، مفهوم‌شناسی الگو و الگوی اسلامی-ایرانی پیشرفت ارائه شده و نقشه راه تدوین الگو و همچنین جایگاه نظریه پایه پیشرفت در آن مشخص گردیده است. در طرح پژوهشی دیگری، در قالب مطالعه گروهی، در دانشگاه عالی دفاع ملی، با عنوان «نقش امنیت در الگوی اسلامی-ایرانی پیشرفت» با هدف دستیابی به ابعاد، مؤلفه‌ها و شاخص‌های امنیت در الگوی اسلامی-ایرانی پیشرفت انجام شده است. در نتایج این پژوهش، تبیین نقش امنیت در عرصه‌های زندگی، تفکر، علم و معنویت در الگوی اسلامی-ایرانی پیشرفت و تقدم عرصه معنویت بر سایر عرصه‌ها و اولویت این عرصه بر سایر عرصه‌ها و نقش داشتن عرصه‌های بالا در امنیت و میزان نقش هریک از آنها بیان شده است. همچنین، در پروژه پژوهشی با عنوان «ارائه مدل مفهومی در راستای تحقق و اجرای ایده الگوی توسعه اسلامی-ایرانی»، که در سال ۱۳۹۳ انجام شده است، به الگوی مفهومی الگوی توسعه اسلامی-ایرانی و مشخصات آن پرداخته شده و با روش اکتشافی، تحلیلی و تلفیقی، محققان و پژوهشگران با مطالعات پارادایمیک و زمینه‌شناختی، عناصر و مؤلفه‌های الگوی توسعه اسلامی-ایرانی را شناسایی و الگوی مفهومی آن را ارائه نموده‌اند. در دفاتر پنج‌گانه این پژوهش، سعی شده تا براساس مطالعات پارادایمیک و زمینه‌شناختی (ایران اسلامی)، پازل عناصر و مؤلفه‌های الگوی توسعه کامل شود و این تحقیق بتواند افق اندیشه لازم برای تولید نظریه توسعه ایران اسلامی را فراهم آورد.

در جدول زیر، پیشینه‌شناسی پژوهش‌های بالا، به صورت خلاصه، جمع‌بندی شده است.

جدول ۱: جمع‌بندی پیشینه‌شناسی پژوهش‌های مرتبط با موضوع پژوهش

عنوان، نویسنده، سال و محل پژوهش	نتایج پژوهش
نقش امنیت در الگوی اسلامی- ایرانی پیشرفت (مطالعه گروهی پژوهشگران دانشگاه عالی دفاع ملی، مصطفی اویسی و همکاران، ۱۳۹۳، دانشگاه عالی دفاع ملی- دانشکده امنیت ملی)	تبیین نقش امنیت در عرصه‌های زندگی، تفکر، علم و معنویت در الگوی اسلامی- ایرانی پیشرفت و تقدم عرصه معنویت بر سایر عرصه‌ها و اولویت این عرصه بر سایر عرصه‌ها و نقش داشتن عرصه‌های بالا در امنیت و بیان میزان نقش هریک از آنها.
ارائه مدل مفهومی در راستای تحقق و اجرای ایده الگوی توسعه اسلامی- ایرانی (سیدمرتضی نبوی، ۱۳۹۳، مؤسسه عالی آموزش و پژوهش مدیریت و برنامه‌ریزی ریاست جمهوری)	در این پژوهش، با مطالعات پارادایمیک و زمینه‌شناختی، عناصر و مؤلفه‌های الگوی توسعه اسلامی- ایرانی شناسایی شده و الگوی مفهومی آن ارائه گردیده است.
چیستی و مفهوم الگوی اسلامی- ایرانی پیشرفت و نقشه راه و فرآیند طراحی، تدوین، تصویب و پایش الگو (۱۳۹۱، مرکز الگوی اسلامی- ایرانی پیشرفت)	-ارائه مفهوم شناسی الگو و الگوی اسلامی- ایرانی پیشرفت -ارائه نقشه راه تدوین الگو و جایگاه نظریه پایه پیشرفت در آن
تبیین اصول پایه‌ای و عناصر کلیدی الگوی اسلامی- ایرانی پیشرفت جمهوری اسلامی ایران (نیک‌بخش حبیبی، ۱۳۹۱)، دانشگاه عالی دفاع ملی-دانشکده مدیریت راهبردی)	-اصول پایه‌ای الگوی اسلامی- ایرانی پیشرفت: معنویت، امنیت، حیات طیّب و بارور، کرامت انسانی و... -عناصر کلیدی الگوی اسلامی- ایرانی پیشرفت: علم و فناوری، مشارکت، سرمایه، مردم‌سالاری دینی، دین‌محوری و...
الگوی مطلوب توسعه (مرکز تحقیقات استراتژیک مجمع تشخیص مصلحت نظام- دکتر محمدباقر نوبخت و همکاران، ۱۳۸۸، مرکز تحقیقات استراتژیک مجمع تشخیص مصلحت نظام)	-توسعه از منظر اسناد فرادستی نظام جمهوری اسلامی ایران؛ هرچند از جنبه‌هایی، با توسعه انسانی دارای وجوه مشترک است، ولی بسیار جامع‌تر و کامل‌تر از آخرین نظریه‌های توسعه و همچنین شاخص‌های توسعه‌یافتگی و اهداف هزاره سوم است. بنابراین، فرضیه اول قابل‌پذیرش خواهد بود. -با ابتنا به ویژگی‌های جامعه آرمانی در قانون اساسی و مشخصات جامعه توسعه‌یافته در سند چشم‌انداز بیست‌ساله، اصول، ابعاد و اهدافی برای توسعه در الگوی ایرانی-اسلامی ارائه شده است.

نکته‌ای که ذکر آن ضروری است، ارتباط بین قانون اساسی و الگوی اسلامی-ایرانی پیشرفت است. رهبر معظم انقلاب فرموده‌اند که بعد از وقوع انقلاب اسلامی، چهار مرحله نظام‌سازی، دولت‌سازی، کشور اسلامی و نهایتاً امت اسلامی باید اتفاق بیافتد.^۱ به نظر می‌رسد قانون اساسی در مرحله نظام‌سازی و اصول آن حاکم بر نظام اسلامی است و الگوی اسلامی-ایرانی پیشرفت برای مرحله کشور اسلامی و رهنمون شدن به سمت امت اسلامی نقش‌آفرینی می‌نماید.

با وجود اینکه از طرح موضوع الگوی اسلامی-ایرانی پیشرفت، توسط رهبر معظم انقلاب، زمان زیادی نمی‌گذرد، در این حوزه نیز مطالعات، پژوهش‌ها و سمینارهای علمی متعددی برگزار شده و درخصوص نظریه‌پردازی بومی اسلامی در این حوزه، مقالاتی ارائه شده است: (چهاردولی، ۱۳۹۲)، (خسروپناه و بانی، ۱۳۹۲)، (میرباقری، ۱۳۹۲)، (رشاد، ۱۳۹۱)، (وکیلی، ۱۳۹۱)، (نبوی و ملایری، ۱۳۹۲) و (امیدی، ۱۳۹۲). به‌عنوان نمونه، مقاله «تبیین الگوی مفهومی پیشرفت حقیقی اسلامی-ایرانی مبتنی بر معرفت‌شناسی دینی با استفاده از رویکرد نظام‌مند» (چهاردولی، ۱۳۹۲) به نقشه راه الگوی اسلامی-ایرانی پیشرفت پرداخته است.

در ترسیم الگوی اسلامی-ایرانی پیشرفت و نظریه‌پردازی درباره آن، برخی پژوهشگران، با نگاه سیستمی در دین (واسطی، ۱۳۸۳) و برخی با نگاه فرهنگی و مهندسی فرهنگی (چهاردولی، ۱۳۹۴) و برخی با نگاه علم دینی و روش‌شناختی دینی، این موضوع را تبیین نموده‌اند: (امیدی، ۱۳۹۲)، (رشاد، ۱۳۹۲)، (رشاد، ۱۳۸۹)، (رشاد، ۱۳۸۷)، (مؤسسه مطالعات راهبردی علوم و معارف اسلام نور، بی‌تا)، (یوسف‌زاده، ۱۳۹۵)، (موسی‌خانی و همکاران، ۱۳۹۲) و (رضوی، ۱۳۹۱). در برخی دیگر از این مقالات به روش‌های نظریه‌پردازی مانند روش شهید مطهری (نجاری، ۱۳۹۱)، (خاکی، ۱۳۹۰)، (عبدخدائی، ۱۳۹۱) و روش استنباط شده از قرآن (رضایی‌اصفهانی، ۱۳۹۰) یا روش‌های مستند به منابع غیراسلامی پرداخته‌اند. مانند توصیه روش و نَدی‌ون^۲ برای روش‌شناسی نظریه‌پردازی در

۱. بیانات رهبر معظم انقلاب در دیدار کارگزاران نظام، در تاریخ ۱۳۷۹/۰۹/۱۲، قابل‌دسترس در:

مطالعات سازمانی و مدیریتی (دانایی‌فرد، ۱۳۸۸) یا نظریه‌پردازی در حوزه مطالعات جامعه‌شناسی (عیوضی، ۱۳۸۹) و فرانظریه‌پردازی در علوم اجتماعی (لطفی‌زاده و همکاران، ۱۳۹۲) پرداخته شده است. به‌عنوان نمونه، مقاله «نگرش سیستمی به دین» که بعدها، در کتابی با همین عنوان، چاپ شده است؛ با وجود گذشت یک دهه از انتشار این مقاله، برای نشان دادن کارآمدی دین در همه امور زندگی و حتی برای تولید علم و نظریه‌پردازی، همچنان، این پژوهش قابل‌توجه است. این مقاله کارآمدی دین در همه عرصه‌های زندگی و تأکید بر عرصه تدوین راهبردهای لازم برای برنامه‌ریزی را نشان داده و با هدف دستیابی به راهبرد فعال‌سازی کارآمدی دین تدوین شده است. در نتیجه‌گیری این مقاله آمده که حوزه‌های علمیه، در صورتی موفق به تولید علم و نظریه‌پردازی بر اساس معادلات دین خواهند شد که گزاره‌های دین، به‌صورت راهبردی و دارای لایه برنامه‌ساز دیده شوند. همچنین، حرکت «فقه پویا» از تلاش برای انطباق دین با وضعیت موجود، به «فقه شبکه‌ای استراتژی‌ساز» برای تغییر وضعیت موجود به سوی انطباق با دین، تغییر جهت داده، هویت آینده‌ساز و نه چاره‌ساز به خود بگیرد و الگوهای جایگزین ارائه کند (واسطی، ۱۳۸۳).

الگوی مفهومی: با اتکا به پیشینه‌شناسی و مرور ادبیاتی که در بخش‌های قبلی به آنها اشاره شد، برای حصول به نظریه اسلامی پیشرفت، لازم است که مفهوم پیشرفت، غایات پیشرفت، ارکان و ابعاد پیشرفت شناسایی گردد. این با فرض آن است که مبانی این نظریه، اسلامی باشد که البته، با به‌کارگیری منویات ولی‌امر مسلمین، به‌عنوان داده‌های این پژوهش، این امر محقق می‌گردد. لذا، الگوی مفهومی به قرار زیر ارائه می‌شود:

شکل ۱: الگوی مفهومی پژوهش

مأخذ: نتایج پژوهش

هر نظریه، پیش‌فرض‌هایی دارد و دارای اهداف، روش و موضوع است. در این الگو، که موضوع آن پیشرفت اسلامی است، سعی شده، براساس پیشینه‌شناسی با شناسایی مفهوم، ارکان و ابعاد پیشرفت، علاوه بر عینی و شفاف شدن موضوع پیشرفت و لایه‌های آن و با شناسایی اهداف غایی در پیشرفت اسلامی، همه ملزومات مورد نیاز برای ارائه نظریه در موضوع پیشرفت اسلامی مهیا گردد. محتوای این مدل به معنای هم‌عرض بودن ماهیتی ابعاد، ارکان، مفهوم و اهداف نیست و صرفاً، شناسایی اجزای نظریه اسلامی پیشرفت و رهنمون شدن به سمت آن است.

۴. روش‌شناسی و روش تحقیق

این پژوهش، به لحاظ هدف و به دلیل ارائه مفاهیم جدید و بنیادین در نظریه اسلامی پیشرفت، از نوع بنیادی است. از طرفی، به دلیل کاربرد نتایج این طرح، در طراحی و تدوین الگوی اسلامی-ایرانی پیشرفت، کاربردی نیز محسوب می‌شود. این پژوهش، برحسب نوع داده، از نوع روش پژوهش آمیخته (ترکیبی) است. برای شناسایی مفهوم، اهداف، ارکان، ابعاد و مؤلفه‌ها، با استفاده از روش کیفی و راهبرد نظریه داده‌بنیاد و بهره‌گیری از مکتوبات و بیانات رهبر معظم انقلاب و با استفاده از نرم‌افزارهای حدیث ولایت و مکس کیو‌دا^۱، تلاش می‌شود که موضوع پیشرفت و به تبع آن نظریه اسلامی پیشرفت شناسایی گردد.

1. Maxqda

فرآیند روش تحقیق به شرح زیر است:

شکل ۲: فرآیند روش پژوهش

مأخذ: نتایج پژوهش

در این پژوهش، برای استفاده از نظریه داده‌بنیاد، تلاش شده است که داده‌ها از مکتوبات و مَنویات رهبر معظم انقلاب، که از حکمت و معرفت تغذیه شده است، استفاده گردد و فرض بر این است این داده‌ها بر نظریه بالادستی در حوزه علم دینی و فقه حکومتی معظم‌له استوار است.

۵. یافته‌های پژوهش

در این بخش سعی می‌شود، براساس الگوی مفهومی، پیشرفت، در چهار حوزه: مفاهیم، اهداف، ارکان و ابعاد، مورد تجزیه و تحلیل قرار گیرد.

رهبر معظم انقلاب اولین شخص و مقام عالی در جمهوری اسلامی ایران هستند که موضوع الگوی اسلامی-ایرانی پیشرفت و به تبع آن، موضوع نظریه اسلامی پیشرفت را مطرح فرموده و بارها بر این موضوع تأکید داشته‌اند. معظم‌له، به‌عنوان

مُبدعِ طرحِ این موضوع و به‌عنوان ولی‌امر مسلمین، در حال حاضر، بهترین شخص برای رجوع و اخذ مستندترین، جامع‌ترین و ناب‌ترین آرا و نظریات، در موضوع پیشرفت در کشور هستند. لذا، در این بخش، براساس بیانات و مکتوبات رهبر معظم انقلاب، از سال ۱۳۶۸ شمسی (سال شروع رهبری معظم‌له) تا سال ۱۳۹۵، و برای واژه‌های پیشرفت و توسعه از سال ۱۳۸۴ تا ۱۳۹۵ که موضوع الگوی اسلامی-ایرانی پیشرفت مطرح گردید و با استفاده از روش نظریه‌داده‌بنیاد و به‌کارگیری نرم‌افزار مکس کیودا، مفهوم و اهداف پیشرفت اسلامی، به همراه مضامین و مقوله‌های آن، به‌عنوان ابعاد و مؤلفه‌های پیشرفت، شناسایی و معرفی گردد، تا بدین طریق، اجزای نظریه‌ی اسلامی پیشرفت، شامل: مفهوم، غایات، ارکان، ابعاد و مؤلفه‌های پیشرفت و مطابق با الگوی مفهومی پژوهش کشف شود. به‌همین منظور، گام‌های عملیاتی زیر طی شده است:

گام اول: واژه‌ی پیشرفت و واژه‌های مترادف، متجانس و نزدیک به معنای این واژه، با استفاده از *لغت‌نامه‌ی دهخدا* و فرهنگ *فارسی* معین شناسایی گردید. این واژه‌ها به خبرگان ارائه و اصلاح و تأیید واژگانی، که تا حد زیادی در بردارنده‌ی مفهوم پیشرفت است، در ۲۱ کلید واژه، استخراج گردید. کلید واژه‌های مذکور شامل: پیشرفت، تعالی، به پیش رفتن، جلو رفتن، جلوتر رفتن، ارتقا، ترقی، توسعه، رشد، گسترش یافتن، وسیع شدن، حرکت کردن، شکوفا شدن، بزرگ شدن، فراخ شدن، تکاپو، جهش، جهش کردن، آبادانی کردن، آباد کردن و عمران کردن است.

گام دوم: واژه‌های شناسایی شده، از طریق نرم‌افزار حدیث ولایت و پایگاه اطلاع‌رسانی دفتر حفظ و نشر آثار حضرت آیت‌الله‌العظمی سیدعلی خامنه‌ای - مؤسسه پژوهشی فرهنگی انقلاب اسلامی، مورد جستجو قرار گرفت و نتیجه، از میان بیانات و مکتوبات رهبری، در ۲۰۱۸ صفحه و در واحد تحلیل پاراگراف و به شکل اسناد متنی و ۴۳۵۷ داده-پاراگراف، که حاوی واژه مورد جستجو بوده، گردآوری شده است.

گام سوم: داده‌های به‌دست‌آمده، به‌عنوان یک فایل-پروژه، در نرم افزار مکس کیودا، بارگذاری گردید تا با استفاده از روش نظریه‌ی داده‌بنیاد، نظریه‌ی پیشرفت، براساس بیانات و مکتوبات ۲۶ سال گذشته رهبر معظم انقلاب، در اجزای نظریه شامل: مفهوم، اهداف، ارکان و ابعاد پیشرفت و در چارچوب الگوی مفهومی این پژوهش کشف گردد.

گام چهارم: کُدگذاری باز داده‌های به‌دست‌آمده در نرم افزار مَکس کیودا.

جدول ۲: تعداد اسناد متنی و کُدهای باز نظریه داده‌بنیاد در موضوع پیشرفت

تعداد کُد باز اولیه	تعداد داده‌های یافت‌شده	تعداد کلیدواژه جستجو
۲۳۵۹	۴۳۵۷ داده به شکل اسناد متنی	۲۱ واژه

مأخذ: نتایج پژوهش

گام پنجم: کُدگذاری محوری که بعد از کُدگذاری باز و قرار دادن این کدها ذیل یک مفهوم کلی‌تر و یا انتزاعی‌تر صورت می‌گیرد. تعداد کدهای محوری برابر ۳۴ کُد است. این کدها، در سه حوزه تشابه، تجانس و تراڈف، با کدهای باز، که از متن صریح بیانات رهبر معظم انقلاب انتخاب شده است، به خبرگان و صاحب‌نظران ارائه و آماده برای کُدگذاری انتخابی شده است.

گام ششم: کُدگذاری انتخابی که در واقع نتیجه کار خواهد بود و نظریه، در موضوع مورد نظر، آماده برای رُخ نمایاندن است. به بیان دیگر کدهای محوری، باتوجه‌به جنس آنها، در قالب کد انتخابی، انتخاب می‌گردند.

شکل ۳: مراحل کُدگذاری در روش نظریه داده‌بنیاد

مأخذ: نتایج پژوهش

گام هفتم: این روش، به دلیل استفاده از متن صریح بیانات رهبر معظم انقلاب، نیاز به حساسیت نظری ندارد؛ لیکن در هر مرحله، با تشکیل جلسه با برخی از خبرگان، استادان و صاحب‌نظران دانشگاهی، و با روش دو دلفی، کدها کنترل شده است.

پس از کُدگذاری باز اولیه و سپس کُدگذاری محوری و انتخابی، در پنج حوزه مفهوم پیشرفت، اهداف پیشرفت، ارکان پیشرفت، مضامین (ابعاد) و مقوله‌ها (مؤلفه‌ها)ی پیشرفت احصا گردید.

۵. ۱ تجزیه و تحلیل داده‌های مربوط به «مفهوم‌شناسی پیشرفت»

به روش گفته شده، که براساس بیانات و مکتوبات رهبر معظم انقلاب و روش نظریه داده‌بنیاد است، مفهوم پیشرفت مشخص گردید. بیشترین درصد تکرار مفاهیم (اگر به منزله تأکید باشد)، در بیانات و مکتوبات رهبری در خصوص مفهوم‌شناسی پیشرفت (بیش از ۱۵٪ فراوانی)، مربوط به توصیف و تبیین کلیات مفهوم پیشرفت اسلامی و غربی بوده و پس از آن، به میزان ۱۱٪، فراوانی داده مربوط به تحقق‌پذیری پیشرفت با شکوفایی استعدادهای فطری و تعالی‌بخش انسانی و بقیه گزاره‌ها دارای درصدی بین ۴ تا ۷ درصد بوده که به ماهیت، اصطلاح‌شناسی و نوع پیشرفت مربوط می‌شود.

۵. ۲ تجزیه و تحلیل داده‌های مربوط به «اهداف پیشرفت»

هدف اصلی و نهایی جامعه، دستیابی به سعادت و تعالی معنوی است. مقصد اسلام از علوم مادی، رساندن عالم طبیعت به مرتبه توحید است.^۱ در این بخش نیز، براساس بیانات و مکتوبات رهبر معظم انقلاب و با استفاده از روش نظریه داده‌بنیاد، سعی شده است که غایات پیشرفت شناسایی گردد که در کُدگذاری‌های باز صورت گرفته، اهداف اسلامی پیشرفت، در دو حوزه اهداف فردی و اهداف تمدنی/حکومتی/اجتماعی حاصل گردید.

بالاترین درصد اهداف پیشرفت در حوزه انسانی مربوط به تعالی، کمال و سعادت انسان (با ۱۲٪ فراوانی) و سپس مکارم اخلاق و آباد کردن دنیا (با حدود ۸٪ فراوانی) است و در حوزه تمدنی، حکومتی و اجتماعی، بالاترین درصد فراوانی مربوط به آرمان‌های اسلامی و انقلابی، گسترش عدالت و ادامه راه و جهت‌گیری و وصیت حضرت امام^(ع)، با حدود ۱۳٪ فراوانی است.

۵. ۳ تجزیه و تحلیل داده‌های مضامین و مقوله‌های پیشرفت اسلامی

پس از کُدگذاری باز اولیه، که از متن، بیان و مکتوبات صریح رهبری استخراج گردید، کُدگذاری باز ثانوی، به‌عنوان مفاهیم مستخرج از کُدهای باز اولیه و با عنوان مفاهیم پیشرفت (که حتی می‌توان به عنوان شاخص‌های پیشرفت تلقی گردد)، انجام گرفته است و سپس کُدگذاری محوری و انتخابی، به‌ترتیب به‌عنوان مقوله‌ها و

۱. فرمایش حضرت امام خمینی (رحمت‌الله‌علیه) در جمع اساتید دانشگاه، ۱۳/۰۴/۱۳۵۸

مضامین، که باتوجه به جنس آنها، می‌توان آنها را به عنوان مؤلفه‌ها و ابعاد پیشرفت نیز نام برد، استخراج گردید. تعداد کُد بازِ اولیه ۲۳۵۹ کد و تعداد کُد بازِ ثانوی، که به‌عنوان مفاهیم و حتی شاخص‌ها ارائه شده است، ۲۹۷ شاخص و تعداد مقوله‌ها (به‌عنوان مؤلفه‌ها) و مضامین (به عنوان ابعاد)، به‌ترتیب ۳۴ و ۱۰ استخراج گردید.

جدول ۳: تعداد مضامین، مقوله‌ها و مفاهیم پیشرفت

تعداد مضامین (کُد انتخابی - ابعاد)	تعداد مقوله‌ها (کُد محوری - مؤلفه‌ها)	تعداد مفاهیم (کُد باز ثانوی - شاخص‌ها)	تعداد کُد بازِ اولیه (کُد مستخرج از متن)
۱۰	۳۴	۲۹۷	۲۳۵۹

مأخذ: نتایج پژوهش

در نتایج حاصل از این روش، ابعاد پیشرفت قابل‌استنتاج است که در بخش بعد ارائه شده است.

بالاترین درصد فراوانی به ابعاد اقتصادی، فکر، علم و فناوری و فرهنگی، به‌ترتیب با ۲۱،۹، ۲۱،۵ و ۲۰،۵ درصد، اختصاص دارد. و کمترین درصد فراوانی به بُعد حقوقی و قضایی اختصاص پیدا کرده است.

در ترتیب مقوله‌ها، به لحاظ تکرار فراوانی (که اهمیت مقوله را نیز نشان می‌دهد)، بیشترین مقدار به فرهنگ عمومی، سیاست‌های اقتصادی، تفکر، پژوهش و خردورزی، ارزش‌های اسلامی اقتصادی، سیاست داخلی، ایمان و فرهنگ دینی و انقلابی تعلق دارد. لازم به ذکر است، در این مقاله، استخراج مؤلفه‌ها هدف نیست؛ لیکن، در جریان کُدگذاری داده‌ها، مؤلفه‌ها نیز شناسایی شده است.

۵.۴ تجزیه و تحلیل داده‌های مربوط به ارکان پیشرفت

در ضمن بررسی و تجزیه و تحلیل داده‌های به‌دست‌آمده، که در کلید واژه‌های مرتبط با پیشرفت، از بیانات و مکتوبات رهبر معظم انقلاب صورت می‌گرفت، پنج موضوع، که به لحاظ اهمیت، تکرار و تأکید می‌توان آنها را با عنوان ارکان پیشرفت نام برد نیز، شناسایی گردید. به‌عنوان مثال، می‌توان بر تأکید معظم‌له بر تقویت علم، که می‌تواند انسان را ستونی برای مدنیت و پیشرفت قرار دهد، اشاره نمود. «از لحاظ علمی خودتان را تقویت کنید، پیش ببرید؛ نه فقط برای این که حرف شما در دیگری اثر کند؛ برای این که شما می‌خواهید یک ستونی باشید که این بنای عظیم، این کاخ

مجله - کاخ مدنیت و پیشرفت ملت ایران - بر روی این ستون‌ها بر سرپا بایستد و بنا شود.^۱ این پنج رکن در پیشرفت شامل ایمان، عدالت، علم، وحدت و امنیت بوده که فراوانی و درصد فراوانی آنها، به قرار جدول زیر است:

جدول ۴: شناسایی «ارکان پیشرفت» براساس منویات رهبری با روش نظریه داده‌بنیاد

ارکان پیشرفت	شماره کد باز اولیه	فراوانی	درصد فراوانی
علم	0022-0496-0879-1095-1106-1163-1289-1302-1434-1463-1483-1736-1754-1907-2099-2224-2340-0406-1764	۳۰	۱۶
ایمان	0005-0010-0025-0029-0074-0098-0161-0170-0182-0233-0284-0390-0397-0400-0422-0459-0491-0523-0579-0597-0609-0708-0721-0850-0864-0872-0896-0924-0947-0958-0974-1071-1074-1086-1113-1153-1157-1188-1330-1509-1527-1530-1535-1536-1539-1567-1570-1630-1631-1675-1704-1739-1758-1770-1775-1800-1901-1950-1951-1969-1982-2092-2217-2301-2310-2314-2315-2323-0934-0682-1906-1643-1948-1453-1765-1673-1829	۸۲	۴۵
امنیت	508-707-757-1326-1336-1398-1399-1479-1749-1750-1855-1887-2021-2046-2047-2074-2100-2247-2248-2262-2265-2266-2321	۲۳	۱۳
عدالت	0167-0196-0267-0592-0611-0783-0788-0904-1474-1618-1726-1774-1780-1830-1953-2040-2168-2186-0932-0889	۲۴	۱۳
وحدت	0199-0259-0595-0810-0828-0829-0830-0870-1031-1082-1136-1880-1934-1935-1958-2026-2118-2141-2264-1370-1644-1243	۲۴	۱۳

مأخذ: نتایج پژوهش

در این جدول ایمان و علم، به ترتیب، با فراوانی ۴۵ و ۱۶ درصد در رتبه اول تکرار، تأکید و اهمیت و پس از آن امنیت، عدالت و وحدت، هر کدام به میزان فراوانی ۱۳ درصد، قرار دارند که این نتیجه‌گیری، در نمودار زیر، قابل مشاهده است:

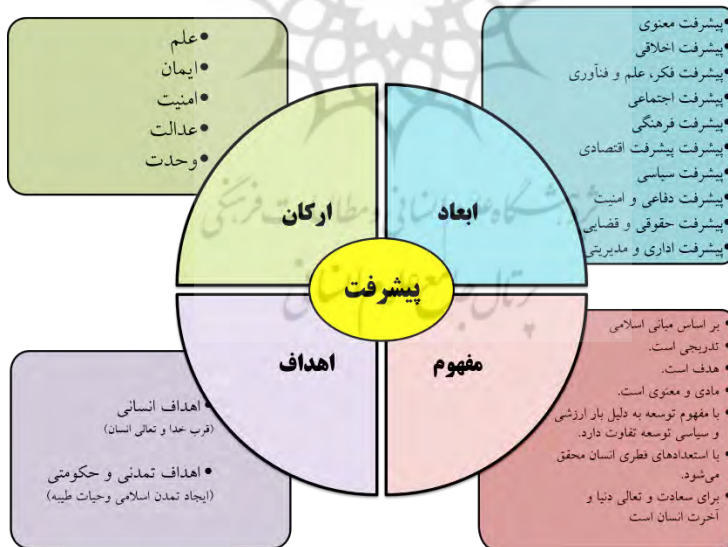
۱. بیانات رهبر معظم انقلاب، در دیدار با استادان دانشگاه‌های استان خراسان در دانشگاه فردوسی مشهد، در تاریخ ۲۵ / ۰۲ / ۱۳۸۶، قابل دسترس در: www.khamenei.ir

نمودار ۱: فراوانی واژه‌های پُر تکرار در بیانات و مکتوبات رهبری در خصوص پیشرفت

مأخذ: نتایج پژوهش

پس از شناسایی مفهوم، اهداف، ارکان، مضامین (ابعاد)، مقوله‌ها و مفاهیم پیشرفت، الگوی مفهومی پژوهش با الگوی زیر کامل و به‌عنوان الگوی نظریه اسلامی پیشرفت براساس بیانات و مکتوبات رهبر معظم انقلاب ارائه می‌شود:

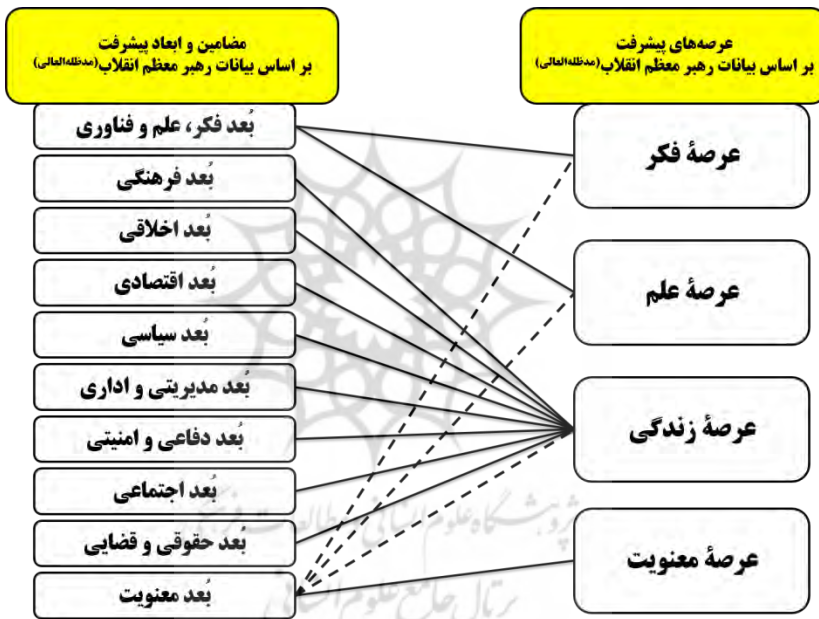

شکل ۴: نظریه اسلامی پیشرفت بر اساس منویات رهبری با روش نظریه داده بنیاد

مأخذ: نتایج پژوهش

ذکر دو نکته ضروری است. اولاً: برخی از ابعاد و اهداف پیشرفت، به لحاظ تکرار و تأکید، ماهیت رکن پیشرفت را به خود می‌گرفتند و لذا ابعادی همچون علم و معنویت یا هدفی همچون گسترش عدالت، در این پژوهش، در مرحله‌گذاری انتخابی، به‌عنوان ارکان پیشرفت در نظر گرفته شده‌اند؛ ثانیاً: اگر سؤال شود که چهار عرصه فکر، علم، زندگی و معنویت، که توسط رهبر معظم انقلاب^۱ برای پیشرفت معرفی شده است، چه ارتباطی با ابعاد اکتشاف شده در این پژوهش دارد؟ به‌صورت خلاصه، مطابق شکل زیر، می‌توان بین عرصه‌های گفته شده و ابعاد احصاشده، تناظر یک‌به‌یک را ایجاد نمود.

شکل ۵: تناظر بین عرصه‌های پیشرفت و ابعاد پیشرفت منتج از پژوهش

مأخذ: نتایج پژوهش

به‌بیان‌دیگر بُعد فکر، علم و فناوری معادل عرصه‌های فکر و علم بوده و بُعد معنویت، معادل عرصه معنویت است و البته معنویت، همچون روح، در دیگر ابعاد

۱. بیانات رهبر معظم انقلاب در نخستین نشست «اندیشه‌های راهبردی»، در تاریخ ۱۳۸۹/۰۹/۱۰،

نقش‌آفرین است (که در این شکل، با خط‌چین، به سه عرصه دیگر متصل شده است) و ابعاد اخلاقی، فرهنگی، اقتصادی، سیاسی، مدیریتی و اداری، دفاعی و امنیتی، حقوقی و قضایی و اجتماعی معادل عرصه زندگی هستند که معظم‌له، در بیانات خود، تأکید فرموده‌اند.

۶. نتیجه‌گیری و ارائه پیشنهاد‌های سیاستی

مفهوم‌شناسی پیشرفت: پس از تجزیه و تحلیلی که در باب مفهوم پیشرفت، در بخش قبل صورت گرفت، می‌توان مفهوم‌شناسی پیشرفت اسلامی، در دو حوزه مفهوم پیشرفت و تفاوت توسعه غربی با مفهوم اسلامی پیشرفت را در گزاره‌های زیر، جمع‌بندی و به‌عنوان نتیجه‌گیری این بخش ارائه نمود:

الف) مفهوم پیشرفت چیست؟ پیشرفت امری تدریجی و هدف است که براساس مبانی اسلامی است ولی دارای معنای مطلق نیست. پیشرفت هم مادی و هم معنوی بوده و هم کمی و هم کیفی است که با شکوفایی استعداد‌های درونی انسان و جامعه (درونزا)، با استحکام بخشی به ساخت درونی نظام و رسیدن به آرمان‌های متعالی اسلامی، محقق می‌شود. پیشرفت در کشور، نیاز به نقشه و الگوی اسلامی-ایرانی پیشرفت دارد که با فکری بومی و براساس نیازهای کشور طراحی می‌شود.

ب) تفاوت مفهوم توسعه غربی با مفهوم پیشرفت: بین مفهوم پیشرفت و توسعه غربی تفاوت وجود دارد. بعد از طرح موضوع توسعه در جهان غرب، به مرور، این واژه از مفهوم علمی خود، که برخی از ساحات معنوی و اخلاقی را در کنار ساحات مادی شامل می‌شد، فاصله گرفت و بیشتر مفهومی مقایسه‌ای و سیاسی و باری ارزشی و معنایی پیدا کرد؛ به گونه‌ای که غرب توسعه و مسیر دستیابی به آن را خود و مسیر آن را همان مسیری معرفی می‌نماید که برای توسعه اعلام نموده‌است. درواقع، الگوی توسعه غربی بر مبانی مادی استوار بوده و بُعد اخلاقی در آن رنگ باخته و فاقد بُعد معنوی است. رهبر معظم انقلاب در این زمینه فرموده‌اند کلمه توسعه یک بار ارزشی و معنایی دارد؛ التزاماتی با خودش همراه دارد که احیاناً ما با آن التزامات همراه و موافق نیستیم.^۱ درحالی‌که پیشرفت در اسلام، با اتکا به مبانی اسلامی، هم جنبه

۱. بیانات رهبر معظم انقلاب در نخستین نشست «اندیشه‌های راهبردی»، در تاریخ ۱۳۸۹/۰۹/۱۰،

مادی و هم جنبه معنوی را در برمی‌گیرد و به منظور تعالی و سعادت دنیا و آخرت جامعه و انسان و قُرب به خداست.

اهداف پیشرفت: با تجزیه و تحلیلی که در بخش قبل، در مقوله اهداف پیشرفت، صورت گرفت می‌توان اهداف اسلامی پیشرفت از دیدگاه رهبر معظم انقلاب را در دو حوزه انسانی و تمدنی/حکومتی/اجتماعی دسته‌بندی و به ترتیب درصد فراوانی، از بیشترین به کمترین، به قرار زیر، نتیجه‌گیری نمود:

✓ در حوزه فردی: تعالی، کمال و سعادت انسان، مکارم اخلاق، آباد کردن دنیا، رضای الهی، انسان‌سازی، رشد و شکوفایی استعدادهای خدادادی، قُرب الهی، آینده روشن، انسان کامل و آسایش فکر؛

✓ در حوزه تمدنی، حکومتی و اجتماعی: آرمان‌های اسلامی و انقلابی، گسترش عدالت، ادامه راه و جهت‌گیری و وصیت حضرت امام خمینی، ادامه راه و سنت انبیاء، خاتم‌الانبیاء پیامبر اکرم و ائمه اطهار، حاکمیت اسلام و قرآن (حکومت اسلامی)، رسیدن به حیات طیبه، الگو شدن برای همه جهان، تحقق کامل سند چشم‌انداز، ایجاد تمدن نوین اسلامی، ایجاد جامعه اسلامی، تعالی و سعادت جامعه، ایجاد امت اسلامی، پیشرفت جهان اسلام، اتحاد جهان اسلام، الهام‌بخشی در جهان.

ارکان، ابعاد و مؤلفه‌های پیشرفت اسلامی: پس از تجزیه و تحلیل صورت‌گرفته در بخش قبل این پژوهش، در باب نظریه اسلامی پیشرفت، سعی شد تا مضامین و مقوله‌های پیشرفت احصا گردد و در همین ضمن نیز، ارکان پیشرفت شناسایی شد. لذا در نتایج حاصل‌شده، مضامین پیشرفت که جنسی از نوع ابعاد دارد، در سه حوزه فردی، اجتماعی و حکومتی، بدین شرح کشف گردید:

✓ در حوزه فردی: پیشرفت معنوی؛ پیشرفت اخلاقی؛ پیشرفت فکر و علم و فنآوری؛

✓ در حوزه اجتماعی: پیشرفت اجتماعی و پیشرفت فرهنگی؛

✓ در حوزه حکومتی: پیشرفت اقتصادی؛ پیشرفت سیاسی؛ پیشرفت دفاعی و امنیتی؛ پیشرفت حقوقی و قضایی و پیشرفت مدیریتی و اداری.

ملاک تفکیک بالا براساس ماهیت ابعاد به دست آمده است که هرکدام، می‌تواند ماهیتی فردی (انسانی) یا اجتماعی یا حکومتی داشته باشند. لازم به ذکر است نتیجه پژوهش در شناسایی ابعاد و مؤلفه‌های پیشرفت مَطْمَح نظر این پژوهش است و تقسیم‌بندی این ابعاد، در سه حوزه فردی، اجتماعی و حکومتی، صرفاً جهت دسته‌بندی بوده و از نتایج پژوهش نیست و می‌توان این ابعاد را در دسته‌بندی‌های دیگری نیز قرار داد.

مقوله‌های مضامین دهگانه مذکور شامل ۳۴ مقوله و به شرح جدول زیر است:

جدول ۵: مضامین و مقوله‌های پیشرفت اسلامی بر اساس بیانات و مکتوبات رهبری

مقوله‌ها (مؤلفه‌ها)	مضامین (ابعاد)	مقوله‌ها (مؤلفه‌ها)	مضامین (ابعاد)
ایمان	پیشرفت سیاسی	سیاست خارجی	پیشرفت معنوی
اقدامات اساسی برای ترویج معنویت در کشور		سیاست داخلی	
ارزش‌های اسلامی اخلاقی	پیشرفت مدیریتی و اداری	ویژگی مسئولان	پیشرفت اخلاقی
جلوه‌های اخلاق اسلامی		سیاست‌های اداری و مدیریتی	
رویکرد و جهت‌گیری‌های اساسی علمی	پیشرفت اقتصادی	رویکرد و جهت‌گیری‌های اساسی اقتصادی	پیشرفت فکر، علم و فناوری
الزامات و اقدامات اساسی برای پیشرفت علمی		سیاست‌های اقتصادی	
توجهات به نهادها و اقشار خاص علمی		ارزش‌های اسلامی اقتصادی	
تفکر، پژوهش و خردورزی		پیشرفت بخش‌های اقتصادی	
پیشرفت فناوری		ملزومات پیشرفت اقتصادی	
سلامت		نتایج تحقق اقتصاد مقاومتی	
نقش‌آفرینی نهادها، جوامع و آحاد مردم در پیشرفت	اقدامات تأدیبی اقتصادی	پیشرفت اجتماعی	
الزامات پیشرفت اجتماعی	قضاوت عادلانه و بی‌طرفی در قضاوت		
	پیشرفت حقوقی و قضایی		

مقوله‌ها (مؤلفه‌ها)	مضامین (ابعاد)	مقوله‌ها (مؤلفه‌ها)	مضامین (ابعاد)
تعاملات و نزدیکی‌های اجتماعی		سیاست داخلی	
کاهش و رفع آسیب‌های اجتماعی		نیروهای دفاعی-نظامی	
نماد پیشرفت اجتماعی		تجهیزات و امکانات دفاعی-نظامی	پیشرفت دفاعی و امنیتی
فرهنگ دینی و انقلابی	پیشرفت فرهنگی	رویکرد نظامی-دفاعی کشور	
فرهنگ عمومی		امنیت و اطلاعات	

مأخذ: نتایج پژوهش

نظریه اسلامی پیشرفت: در بخش‌های قبل مفهوم، اهداف، ابعاد و ارکان پیشرفت ارائه گردید. علاوه بر این موارد، با روش‌شناسی گفته شده و بیانات گوه‌ر بار رهبر معظم انقلاب، رویکردها، شاخص‌ها، موانع پیشرفت و عوامل پیشرفت نیز شناسایی گردید که همه این موارد در استعاره نظریه اسلامی پیشرفت، مطابق شکل و متن زیر، ارائه می‌گردد. لازم به ذکر است که در این مقاله، برای رعایت چارچوب‌های نشریه و مطلق نشدن مقاله، از ذکر رویکردهای پیشرفت، ۲۹۷ شاخص پیشرفت و همچنین عوامل و موانع پیشرفت پرهیز شده است.

استعاره نظریه اسلامی پیشرفت: پیشرفت، نهالی است که ریشه در مبانی اسلامی دارد که با نور ایمان و در بستر علم، در فضایی امن، با یکپارچگی و وحدت همه اجزایش و با برخورداری عادلانه از مواهب طبیعی و الهی در همه ابعاد و مؤلفه‌ها، با اتکای به خود، رشد و نمویی مستمر دارد. برگ‌های سبز این نهال، شاخصی برای سلامتی، طراوت و رشد مناسب آن است و میوه و ثمره آن سعادت، تعالی و قرب به خدا با جلوه شجره طیبه است. موانع رشد و نمو این نهال، باید رفع گردد و باغبان اکنون و آینده این نهال جوانان، نخبگان، استادان، علما، معلمان، دانشجویان و دانش‌آموزان هستند تا این نهال به درختی تنومند و با ریشه‌ای مستحکم برسد و گویی برای سایرین باشد و از سایه و میوه آن، همه بهره‌مند شوند.

پیشرفت نهالی است که ریشه در مبانی اسلامی دارد که با نور ایمان و در بستر علم در فضایی امن با یکپارچگی و وحدت همه اجزایش و با برخورداری عادلانه از مواهب طبیعی و الهی در همه ابعاد و مؤلفه‌ها با اتکا به خود رشد و نمویی مستمر دارد. برگ‌های سبز این نهال شاخصی برای سلامتی، طراوت و رشد مناسب آن است و میوه و ثمره آن سعادت، تعالی و قرب به خدا با جلوه شجره طیبه می‌باشد. موانع رشد و نمو این نهال باید رفع گردد و باغبان الان و بعد این نهال جوانان، نخبگان، اساتید، علما، معلمان، دانشجویان و دانش‌آموزان هستند تا این نهال به درختی تنومند و با ریشه‌ای مستحکم برسد و الگویی برای سایرین باشد و از سایه و میوه آن همه بهره‌مند شوند.

شکل ۶: استعاره نظریه اسلامی پیشرفت به‌مثابه درخت در حال رشد و نمو

مأخذ: نتایج پژوهش

این نظریه در قالب الگو و متن زیر نیز قابل نمایش است:

شکل ۷: نظریه اسلامی پیشرفت براساس بیانات و مکتوبات رهبری

مأخذ: نتایج پژوهش

پیشرفت اسلامی براساس مبانی اسلامی و بر پایه ایمان، علم، امنیت، وحدت و عدالت است. این پیشرفت دارای ابعاد معنوی، اخلاقی، فرهنگی، فکر، علم و فناوری، اقتصادی، دفاعی و امنیتی، مدیریتی و اداری، اجتماعی، حقوقی و قضایی و سیاسی است و برای ایجاد تمدن نوین اسلامی، با برقراری حیات طیبه اسلامی و کرامت انسانها تا رسیدن آنها به تعالی و سعادت، همراه با قرب الهی است.

تأکید می‌شود که نظریه اسلامی پیشرفت احصاشده در این پژوهش، علاوه بر نشان دادن غایت نهایی پیشرفت اسلامی، مفهوم پیشرفت و ابعاد و مؤلفه‌های پیشرفت اسلامی که بر آن ابتدا دارد را نشان می‌دهد و برای طراحی الگوی اسلامی-ایرانی پیشرفت مورد استفاده قرار می‌گیرد که لازم است حرکت از وضع موجود تا مطلوب و مسیر حرکت را نشان دهد.

منابع

۱. کتاب

امیدی، مهدی. (۱۳۹۲)، مبانی روش‌شناسی الگوی اسلامی-ایرانی پیشرفت. گردآوری: علی‌اکبر ناسخیان، سعید وکیلی و حمیرا حافظ‌امینی، گفتارهایی در مفاهیم، مبانی و روش‌شناسی الگوی اسلامی-ایرانی پیشرفت، تهران: معاونت برنامه‌ریزی و نظارت راهبردی رئیس‌جمهور.

افروغ، عماد. (۱۳۸۹)، الگوی اسلامی-ایرانی پیشرفت چه پیش‌فرض‌هایی را در درون خود نهفته دارد، تهران: مرکز الگوی اسلامی-ایرانی پیشرفت.

پژوهشگاه فرهنگ و اندیشه اسلامی. (۱۳۹۱)، نظام محورهای کلان و موضوعات پژوهشی الگوی اسلامی-ایرانی پیشرفت، تهران: مرکز الگوی اسلامی-ایرانی پیشرفت.

چهاردولی، عباس. (۱۳۹۴)، ارائه الگوی مهندسی فرهنگی راهبردی با رویکرد سیستمی بر مبنای اندیشه‌های راهبردی مقام معظم رهبری، حضرت امام خامنه‌ای، کاربستی عملیاتی در کاربردی‌سازی علوم انسانی اسلامی، نخستین کنگره بین‌المللی علوم انسانی اسلامی، تهران: آفتاب.

خسروپناه، عبدالحسین و بانی، عبدالله. (۱۳۹۲)، تأملی بر مبانی نظریه‌پردازی غرب و الگوی اسلامی-ایرانی پیشرفت و ضرورت آن در حوزه رهبری سازمانی، مندرج در: کتاب دومین کنفرانس الگوی اسلامی-ایرانی پیشرفت (مفاهیم، مبانی و ارکان پیشرفت)، تهران: نشر الگوی پیشرفت.

خمینی (ره)^۵، روح‌الله. (۱۳۸۲)، صحیفه نور، تهران: دفتر حفظ و نشر آثار امام خمینی (ره)، چاپ ۳، جلد ۸.

خیل‌تاش، شهرام. (۱۳۸۴)، کارکردهای نظام سیاسی در فرآیند توسعه در اندیشه‌های دکتر حسین عظیمی‌آرانی، تهران: سازمان مدیریت و برنامه‌ریزی کشور.

دانشنامه جهان اسلام/ زیر نظر غلامعلی حدادعادل. (۱۳۷۵)، دانشنامه جهان اسلام، تهران: انتشارات بنیاد دایرةالمعارف اسلامی.

دهخدا، علی‌اکبر. (۱۳۷۲)، لغت‌نامه، زیر نظر محمد معین و سید جعفر شهیدی، تهران: مؤسسه انتشارات و چاپ دانشگاه تهران، جلد دوم و دهم.

رشاد، علی‌اکبر. (۱۳۸۹)، نظریه ابتناء، تهران: سازمان انتشارات پژوهشگاه فرهنگ و اندیشه اسلامی. رفیعی‌آثانی، عطاالله، اعرافی، علیرضا، موسویان، سیدعباس و العالم‌چودری، مسعود. (۱۳۹۴)، نظریه و کتابی در عالی‌ترین سطح علم و تحقیق برای انتخاب و معرفی نظریه‌های برتر در عرصه علوم انسانی، تهران: آفتاب توسعه.

مدرسی، منصور. (۱۳۸۵). فرهنگ توصیفی واژگان برنامه‌ریزی و توسعه، تهران: سازمان مدیریت و برنامه‌ریزی کشور، چاپ اول.

- مرکز الگوی اسلامی-ایرانی پیشرفت. (۱۴۰۰). *سند الگوی اسلامی-ایرانی پیشرفت*. تهران: مرکز الگوی اسلامی-ایرانی پیشرفت.
- مرکز الگوی اسلامی-ایرانی پیشرفت. (۱۳۹۴). *پیش‌نویس الگوی پایه پیشرفت (نقدها و نظرها)*. تهران: مرکز الگوی اسلامی-ایرانی پیشرفت.
- مرکز الگوی اسلامی-ایرانی پیشرفت. (۱۳۹۴). *پیش‌نویس پیشنهادی مبانی الگوی اسلامی-ایرانی پیشرفت*. تهران: مرکز الگوی اسلامی-ایرانی پیشرفت.
- مرکز الگوی اسلامی-ایرانی پیشرفت. (۱۳۹۴). *پیش‌نویس سند مبانی عام پایه‌ای الگوی اسلامی-ایرانی پیشرفت - نسخه پیشنهادی د*. تهران: مرکز الگوی اسلامی-ایرانی پیشرفت.
- مرکز الگوی اسلامی-ایرانی پیشرفت. (۱۳۹۱). *چیستی و مفهوم الگوی اسلامی-ایرانی پیشرفت و نقشه راه و فرآیند طراحی، تدوین، تصویب و پایش الگو*. تهران: مرکز الگوی اسلامی-ایرانی پیشرفت.
- مرکز تحقیقات استراتژیک مجمع تشخیص مصلحت نظام. (۱۳۸۸). *الگوی مطلوب توسعه (الگوی توسعه اسلامی-ایرانی)*. تهران: مرکز تحقیقات استراتژیک مجمع تشخیص مصلحت نظام.
- معاونت امور فنی (۱۳۸۳). *فرهنگ واژگان نظام فنی و اجرایی کشور*. تهران: سازمان مدیریت و برنامه‌ریزی کشور، چاپ اول.
- معین، محمد. (۱۳۴۲). *فرهنگ فارسی*. تهران: مؤسسه انتشارات امیرکبیر، جلد ۱ و ۲.
- مؤسسه مطالعات راهبردی علوم و معارف اسلام. (بی‌تا). *روش تولید علم و نظریه‌پردازی و معیارهای ارزیابی فرضیه‌ها و نظریه‌ها*. مشهد: مؤسسه مطالعات راهبردی علوم و معارف اسلام.
- میر، جرال. (۱۳۷۸). *مباحث اساسی اقتصاد توسعه*. (مترجم: غلامرضا آزاد ارمکی). تهران: نشر نی.
- میرباقری، سیدمحمد مهدی. (۱۳۹۲). *روش و منبع تولید الگوی پیشرفت*. دومین کنفرانس الگوی اسلامی-ایرانی پیشرفت (مفاهیم، مبانی و ارکان پیشرفت). تهران: نشر الگوی پیشرفت.
- نبوی، سیدمرتضی و ملایری، محمدحسین. (۱۳۹۲). *مفهوم شناسی نظریه‌پردازی الگوی اسلامی-ایرانی پیشرفت*. گردآوری: علی‌اکبر ناسخیان، سعید وکیلی و حمیرا حافظ‌امینی، گفتارهایی در مفاهیم و روش‌شناسی الگوی اسلامی-ایرانی پیشرفت. تهران: معاونت برنامه‌ریزی و نظارت راهبردی رئیس جمهور.
- نبوی، سیدمرتضی. (۱۳۹۳). *ارائه مدل مفهومی در راستای تحقق و اجرای ایده الگوی توسعه اسلامی-ایرانی*. تهران: مؤسسه عالی آموزش و پژوهش مدیریت و برنامه‌ریزی ریاست جمهوری.
- واسطی، عبدالحمید. (۱۳۸۳). *نگرش سیستمی به دین*. تهران: پژوهشگاه فرهنگ و اندیشه اسلامی، کتاب نقد.
- وکیلی، سعید. (۱۳۹۱). *مقدمات لازم برای تدوین الگوی اسلامی-ایرانی پیشرفت*. نخستین کنفرانس الگوی اسلامی-ایرانی پیشرفت (نقشه‌راه طراحی و تدوین الگوی اسلامی-ایرانی پیشرفت). تهران: پیام عدالت.

یوسفزاده، حسن. (۱۳۹۵)، الزامات نظریه‌پردازی در عرصه پیشرفت با تأکید بر جایگاه انسان‌شناسی، پنجمین کنفرانس الگوی اسلامی-ایرانی پیشرفت، تهران: مرکز الگوی اسلامی-ایرانی پیشرفت.

۲. مقاله

چهاردولی، عباس. (۱۳۹۲)، «تبیین الگوی مفهومی پیشرفت حقیقی اسلامی-ایرانی مبتنی بر معرفت‌شناسی دینی با استفاده از رویکرد نظام‌مند»، نخستین همایش ملی الگوی اسلامی-ایرانی پیشرفت، تهران: مرکز پژوهش‌های علوم انسانی صدا و همکاری پژوهشگاه فرهنگ و اندیشه اسلامی.

خاکی، غلامرضا. (۱۳۹۰)، «مورد پژوهش؛ فرآیندی برای نظریه‌پردازی براساس دانش پنهان»، *دوفصلنامه پژوهش‌های مدیریت منابع انسانی دانشگاه امام حسین (علیه‌السلام)*، ۲۷-۵۲. دانایی‌فرد، حسن. (۱۳۸۸)، «روش‌شناسی نظریه‌پردازی در مطالعات سازمان و مدیریت»، *پژوهش‌های مدیریت در ایران*، ۱۶۵-۱۹۱.

رحمانیان، ساره. (۱۳۹۵)، «تدوین مقاصد الگوی پیشرفت برای مدیریت راهبردی جامعه اسلامی-ایرانی»، *کنگره بین‌المللی علوم انسانی و مطالعات فرهنگی*، تهران: مرکز توانمندسازی مهارت‌های فرهنگی و اجتماعی جامعه.

رشاد، علی‌اکبر. (۱۳۸۹)، «تحلیل مفهومی الگوی اسلامی ایرانی پیشرفت»، *زمانه*، شماره ۹، ۲۸-۳۰.

رشاد، علی‌اکبر. (۱۳۹۱)، «نه گام تا الگوی پیشرفت اسلامی ایرانی»، *پیام عدالت*، ۴۴-۴۷.

رشاد، علی‌اکبر. (۱۳۹۲)، «مبانی معرفت‌شناختی تولید علم دینی، با تأکید بر کارکردهای عقل»، *فصلنامه ذهن*، شماره ۵۵، ۵-۱۹.

رشاد، علی‌اکبر. (۱۳۹۳)، «نظریه اسلامی پیشرفت، تهران، نشست اندیشه‌ورزی مرکز الگوی اسلامی-ایرانی پیشرفت»، *نشریه اطلاع‌رسانی مرکز الگوی اسلامی-ایرانی پیشرفت*.

رشاد، علی‌اکبر. (۱۳۹۳)، «نظریه اسلامی پیشرفت»، *ماهنامه معارف*، شماره ۱۰۶، ۱۳-۱۴.

رضایی‌اصفهانی، محمدعلی. (۱۳۹۰)، «نظریه‌پردازی‌های علمی قرآن»، *پژوهش‌های قرآن و حدیث*.

رضوی، عبدالحسین. (۱۳۹۱)، «طرح جامع علم دینی از منظر آیت‌الله جوادی‌آملی»، *فصلنامه پژوهش‌های فرهنگی و اجتماعی*، ۳۱-۶۱.

عبدخدائی، مجتبی. (۱۳۹۱)، «درآمدی بر نظریه‌پردازی دینی روابط بین‌الملل»، *فصلنامه روابط خارجی*، ۲۳۵-۲۷۶.

عیوضی، محمدرحیم. (۱۳۸۹)، «نظریه‌پردازی در حوزه مطالعات جامعه‌شناسی»، *فصلنامه راهبرد*، ۲۴۳-۲۶۰.

لطفی‌زاده، عباس، ابراهیمی، رضا و ابراهیمی، اسلام. (۱۳۹۲)، «فرانزویه‌پردازی در علوم اجتماعی»، *مطالعات جامعه‌شناسی*، سال دوم، شماره ۷، ۴۱-۵۶.

موسی‌خانی، محمد، مانیان، امیر، اخگر، بابک، جوادی‌آملی، مرتضی و نعمتی‌شمس، حسنعلی. (۱۳۹۲)، «مدیریت دانش دینی (دین بنیان)»، *دوفصلنامه اسلام و مدیریت*، ۷-۴۲.

نجاری، رضا. (۱۳۹۱)، «روش نظریه‌پردازی شهید مطهری در مبحث رشد»، *دوفصلنامه مدیریت اسلامی*، ۸۷-۱۰۳.

خامنه‌ای، سیدعلی، *مجموعه بیانات*، قابل دسترس در: www.khamenei.ir

۳. پایان‌نامه

حبیبی، نیک‌بخش. (خرداد ۱۳۹۱)، «تبیین اصول پایه‌ای و عناصر کلیدی الگوی اسلامی-ایرانی پیشرفت جمهوری اسلامی ایران» (دکتری)، دانشگاه عالی دفاع ملی، دانشکده مدیریت راهبردی، ایران.

اویسی، مصطفی، جعفری، علی اصغر، حاجی‌زاده، علیرضا، صائبی، حسن، فارسی، محمدرضا، کولیوند، ابراهیم و نوریان، مهدی. (آذرماه ۱۳۹۳)، مطالعه گروهی پژوهشگران دانشگاه عالی دفاع ملی: «نقش امنیت در الگوی اسلامی-ایرانی پیشرفت» (دکتری)، دانشگاه عالی دفاع ملی، دانشکده امنیت ملی، ایران.

وکیلی، سعید. (۱۳۹۶)، «مبانی انسان اجتماع‌شناختی پیشرفت‌ورزی و برآیند آن در نظریه اسلامی پیشرفت»، دانشگاه عالی دفاع ملی، ایران.

Esteva, Gustavo, (1992), *Development, in the Development dictionary: a guide to knowledge as power*, ed. Wolfgang Sachs, London: Zed Books.

G Wahric. (1970). *The German Dictionary*. Germany: Deutsches wörterbuch guterloh

Haas, Michael, (1992), *polity and society*, New York.

Merriam-Webster's Collegiate Dictionary, 11th Edition, 2004

The Theory of Islamic Progress - Emphasizing the Goals, Pillars, Dimensions According to the Supreme Leader's Assertions (Grounded Theory Research Method)

Saeed Vakili *

Received: 25 August 2021

Accepted: 26 December 2022

Abstract

As for the design and formulation of the Iranian Islamic progress model, the Leadership has asserted that “the model design should be implemented and the production of this model for the creation of Islamic civilization is necessary. This model requires to the theory of Islamic progress.” Hence, the purpose of this paper is to identify the theory of Islamic progress. To this end, Maxqda software has been used to analyze the written and verbal assertions of the Supreme Leader; As a result, the concept of progress, progress goals, dimensions of progress, and progression components have been identified. The pillars of progress include faith, science, justice, unity, and security, and 10 dimensions and 34 components were obtained accordingly.

Keywords: Theory of Islamic Progress, Iranian Islamic Progress Model, Grounded Theory.

JEJ Classification: O21, O29

---

* PhD Graduate, Supreme National Defense University, Faculty of Strategic Management, Tehran, Iran. Email: Vakili91@chmail.ir